

Jagoda Semków

PIECE Z FABRYKI
CHRISTIANA WILHELMA FLEISCHMANNA ZACHOWANE NA WARMII, MAZURACH I POMORZU

Dzięki prowadzonej od lat inwentaryzacji na terenie Warmii, Mazur i Pomorza udało się zarejestrować kilkaset zachowanych urządzeń grzewczych (głównie pieców kaflowych, ale także kuchni, kominków i pieców żeliwnych). Analizując formy i dekorację, stworzono typologię pieców wytwarzanych od połowy XIX do połowy XX wieku. Pozwoliło to także poznać dzieje fabryk, zakładów i najbardziej znanych producentów tworzących modele o charakterystycznym sposobie budowy i dekoracji. Pieców wykonanych w fabryce Fleischmanna do dziś zachowało się niewiele, ale można je zobaczyć w pałacach, dworach i muzeach na terenie Warmii, Mazur, Pomorza, a także Śląska.

Firma Fleischmanna, znana od 1861 roku jako *Fleischmann'sche Thonwaaren Fabrik* [Fabryki Wyrobów Glinianych Fleischmannów], rozpoczęła swoją działalność w pierwszej połowie XIX wieku w Norymberdze[1]. Jej założyciel Christian Wilhelm Fleischmann, urodzony w 1780 roku w Erlangen niedaleko Norymbergi, otrzymał w 1829 roku licencję na produkcję i handel wyrobami z *papier-mâché* i gliny (*Papiermachéfiguren und Thonwarenhandlung*). Z czasem produkcja objęła przedmioty z porcelany, kamionki, metalu, a także wyrób mebli, witraży i ostatecznie pieców kaflowych. Działalność firmy kontynuowana przez syna, również Christiana Wilhelma, następnie przez wnuka Gottfrieda Fleischmanna, trwała do 1904 roku.

Początek wytwarzania pieców kaflowych w firmie Fleischmannów polegał na wykonywaniu ich kopii z wcześniejszych epok (głównie renesansu). Zaczęło się to od współpracy Christiana Wilhelma Fleischmanna z Karlem Fischerem. Fischer

1 Historia powstania i działalności fabryki została opracowana na podstawie: E. Cserey, *C. W. Fleischmann – ein Kapitel aus der Firmengeschichte*, Keramos, Heft, 2011/2012, 2011, s. 21-54.

około pięciu lat uczył się rysunku artystycznego, modelowania, wykonywania odlewów, metody glazurowania kafli i innych zawodowych specjalności, przygotowując się do kopiowania starych pieców. Pierwszą produkcję kafli piecowych Fleischmann uruchomił w 1853 roku. Oficjalnie potwierdzono to publicznym obwieszczeniem: …a*by pielęgnować obecnie panujące poczucie estetyczne gotyku i renesansu* […] *wytworzyliśmy różne, kunsztownie zrealizowane piece*[2].

1. *Reklama i katalog pieców C. W. Fleischmanna. Źródło: E. Cserey,* C. W. Fleischmann – ein Kapitel aus der Firmengeschichte*, Keramos, 2011/2012, 2011, s. 48.*

W fabryce wytworzono 36 różnych typów pieców. Ich pierwowzory Christian Wilhelm Fleischmann, syn założyciela, określał w następujący sposób:

> […] *oryginały ich znajdują się na królewskim zamku, w niemieckim muzeum, a także w prywatnych domach Norymbergi, czasami także w zamiejscowych rezydencjach pałacowych*[3].

Praca przy produkcji kopii pieców, którą rozpoczęli pracownicy w fabryce Fleischmanna, wymagała umiejętności precyzyjnie i dokładnie pracujących rzemieślników. W pomieszczeniach wystawowych fabryki prezentowano modele wykonywanych kopii, klienci mogli więc wybierać i zamawiać według wystawionego wzoru.

28 lutego 1880 roku w jednej z gazet lokalnych w Zurichu ukazało się ogłoszenie tej treści:

> *Wykonywanie starych niemieckich pieców i piecyków. (Największy wybór w Niemczech) oraz wyposażenie instytucji sztuki w meble, szafy, stoły, krzesła itp., prawdziwe wzorowane na oryginalnych obiektach z najwybitniejszych muzeów. Rysunki na zamówienie. (C583) C. W. Fleischmann'sche Hof-Kunst--Anstalt, Nürnberg*[4].

C. W. Fleischmann

Kunstanstalt plastischer Gegenstände.

Hoflieferant.

München Maximiliansstrasse Nr. 6.

Nürnberg Hirschelgasse Nr. 9.

I. In Thon.

Empfiehlt sein reichhaltiges Lager **altdeutscher Oefen** im gothischen Styl, sowie auch solche im Renaissancestyl, grünglasirt oder mit eingebrannten bunten Farben und eingefügten Familien-Wappen, ebenso **getreue Nachbildungen** altdeutscher Krüge (Hirschvogel-, Apostel- und Kreussner-Krüge), Schalen, Majolika- und Fayence-Teller.

II. In Papiermaché.

a) Imitationen vollständiger **Ritter-Rüstungen** und einzelner antiker Rüstungsgegenstände nach den besten und berühmtesten Originalien.
b) **Thierköpfe** in Naturabgüssen.
c) **Ornamente** zur Ausschmückung von Salons, Theater etc.
d) **Statuen aller Art**, broncirt und vergoldet.
e) Anatomisch-pathologische **Präparate** und anatomische Präparate für den allgemeinen Lehrunterricht.

Der praktische Nutzen dieser Lehrmittel hat bei den grössten pädagogischen Autoritäten die vollste Anerkennung gefunden und sind solche nicht nur im Königreich Bayern, Königreich Württemberg, Grossherzogthum Baden und Kaiserreich Oesterreich, sondern selbst in vielen Schulen des Auslandes eingeführt.

Auszeichnungen.

Die Königl. Bayr. goldene Ludwigsmedaille für Industrie.
Die Königl. Preuss. goldene Medaille für Kunst.
Die Herzogl. Sächs. Ernestinische Verdienst-Medaille für Kunst und Wissenschaft.
Die grosse goldene Verdienst-Medaille von Sr. Königl. Hoheit des Hrn. Herzog Max in Bayern.
Die goldene Vereinsmedaille I. Classe des landwirthschaftlichen Vereins zu Mädling.
Die grosse Denkmünze von Bayern.
Die grosse silberne Medaille nebst dem Ehrendiplom des landwirthschaftlichen Vereins in Bayern.
Die silberne Preismedaille der Industrieausstellungen von Bayern, Sachsen, Preussen, Paris, London, New-York, sowie zu Fürth, Graz und Carlsruhe.
Die Verdienst-Medaille und das Anerkennungs-Diplom der Weltausstellung zu Wien.

2. *Strona tytułowa katalogu Fleischmanna. E. Cserey,* C. W. Fleischmann – ein Kapitel aus der Firmengeschichte*, Keramos, 2011/2012, 2011, s. 66.*

2 Tamże, s. 24.
3 Tamże, s. 24.
4 Tamże, s. 26.

Piece w wytwórni C. W. Fleischmanna zamawiano głównie do rezydencji królewskich i arystokratycznych, nie tylko na terenie Niemiec, ale także do Anglii, Austrii, Rosji czy dawnych Prus Wschodnich, Zachodnich, Pomorza i Śląska. W 1880 roku C. W. Fleischmann wymienia listę niektórych klientów, pisząc:

> *Repliki staroniemieckich pieców z mojej fabryki zostały dostarczone na królewski zamek Marienburg w Hanowerze, na królewski zamek Albrechtsburg w Miśni, jak też na książęcy zamek w Oldenburgu – Veste Heldburg w Memmingen i na zamek Anhalt Dessau. Rezydencja norymberska 2 sztuki, Monachium – Trausnitz, Landshut – Wuerttemberg, dworek myśliwych – St. Petersburg, Pałac zimowy – Coburg, zamek – zamek królewski, Berlin – Altenburg – England – Holland*[5].

3. *Frombork, Muzeum Mikołaja Kopernika. Piec w typie neorenesansowym na wystawie „Przyjaciele naszych długich zim – piece kaflowe XIX-XX wiek" w Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku. Fot. Jagoda Semków.*

4. *Olsztyn, Muzeum Warmii i Mazur. Kafel z neobarokowego pieca (po konserwacji) z dworu w Bogatyńskiem koło Ornety. Źródło: M. Rudy,* Zasady postępowania w procesie konserwacji i restauracji zabytkowych wyrobów kaflarskich, *[w:]* Piece kaflowe w zbiorach muzealnych w Polsce*, red. M. Dąbrowska, J. Semków, W. Wojnowska, Frombork: Muzeum Mikołaja Kopernika, 2010, s. 311, fot. 23.*

Piece Fleischmanna najczęściej zbudowano (tak jak ich pierwowzory) z kafli reliefowych o zielonym kolorze szkliwienia. Motywy dekoracyjne były charakterystyczne dla ornamentyki renesansowej (arabeska, groteska, maureska). Cechą rozpoznawalną pieców Fleischmanna są także kafle nazywane w literaturze niemieckiej *perspektivkachel*, przedstawiające w plastyczny sposób elementy architektury (balustrady, okna, drzwi, posadzki), stwarzając iluzje przestrzennego wnętrza. Innym charakterystycznym i powielanym w różnych wersjach wzorem jest piec w stylu renesansowych pieców norymberskich z XVI wieku, z wielkoformatowych kafli płycinowych, o szkliwie zielonym lub wielobarwnym, z bogatym, często religijnym programem ikonograficznym, z przedstawieniem scen biblijnych, chrystologicznych i maryjnych lub postaci apostołów i świętych. Fleischmann wytwarzane wzory czerpał z gotyckich i renesansowych kafli znajdujących się w muzeach niemieckich: kafel z półpostacią męską z 1588 roku w muzeum w Monachium i kafle perspektywiczne z 1530 roku z muzeum w Monachium i Wiedniu. Niejednokrotnie motywy

5 Tamże, s. 47.

dekoracyjne były powtarzane w różnych kombinacjach: gzyms ze śpiącymi halabardnikami, gryfy ukazane w profilu, w ustawieniu antytetycznym, kariatydy czy atlanty jako pilastry lub kafle o kształcie dachówek ułożone w tak zwaną rybią łuskę. Bardzo często piece były posadowione na lwich łapach lub całych postaciach lwów, lub też na spiralnie skręconych kolumienkach. W wielu piecach Fleischmanna zwraca uwagę brak drzwiczek do paleniska w licu pieca w pokoju czy salonie. Piece w pomieszczeniach reprezentacyjnych opalano od strony sąsiednich pomieszczeń: korytarzy, sieni lub też bardzo często poprzez kominek.

Zachowane wyroby fabryki Fleischmanna można spotkać również w budowlach znajdujących się w dawnych prowincjach pruskich (dzisiaj Warmia i Mazury, Pomorze). Nie zachowało się ich wiele, ale kilka z nich wartych jest odnotowania. W Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku, w dawnej dzwonnicy, jest prezentowana wystawa „Przyjaciele naszych długich zim. Piece kaflowe XIX-XX wieku”[6]. Jednym z obiektów ekspozycji jest piec z lat 90. XIX wieku, pochodzący z Pomorza, powstały w wytwórni Fleischmanna. Na potrzeby ekspozycji muzealnej bryłę pieca złożono w technice zduńskiej. Piec nawiązuje do renesansowych pieców norymberskich z XVI wieku i nie jest wierną kopią znanych oryginałów, ale układ bryły, wbudowane kafle, kolorystyka polewy nawiązują do wzoru nr 15 katalogu Fleischmanna[7]. Piec składa się z prostopadłościennej skrzyni dolnej i oktogonalnej nastawy oraz bazy z prostokątnych kafli z motywem muszli z podłużnym kwiatonem. Piec przedstawiony w katalogu Fleischmanna jako nr 15 powstał według oryginału z XVI wieku znajdującego się w Nationalmuseum w Norymberdze. Egzemplarz fromborski ma inne proporcje: skrzynia górna ma o dwa rzędy kafli więcej, a jego masywną bryłę, zamiast wsparcia na lwich łapach (które były charakterystyczne dla tego typu pieców norymberskich), ustawiono na ciężkiej kaflowej bazie.

W zbiorach muzealnych nie zawsze zachowały się całe bryły pieców. W Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie od lat 60. XX wieku znajdują się kafle z pieca z dworu w Bogatyńskiem koło Ornety. Zniszczone, przez lata poddawano je sukcesywnej konserwacji, którą wykonywali studenci w Zakładzie Konserwacji Elementów i Detali Architektonicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu pod kierownictwem mgr Marii Rudy[8]. Zespół zachowanych kafli składa się z dużych, pokrytych ciemnozielonym szkliwem elementów kaflowych ze scenami chrystologicznymi i przedstawieniami ewangelistów oraz z zestawu kafli fryzowych, gzymsowych i narożnych. Na podstawie zdjęć ar-

6 Wystawa zorganizowana w ramach obchodów sześćdziesięciolecia Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku w 2008 r. Komisarze: Jagoda Semków i Weronika Wojnowska. Wystawa będzie udostępniana w dawnej dzwonnicy na Wzgórzu Katedralnym we Fromborku do końca 2018 r. [przyp. red.].

7 Tamże, s. 25, ryc. 4.

8 M. Rudy, *Zasady postępowania w procesie konserwacji i restauracji zabytkowych wyrobów kaflarskich*, [w:] *Piece kaflowe w zbiorach muzealnych w Polsce. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej w Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku w dniach 5-7 września 2008 roku*, red. M. Dąbrowska, J. Semków, W. Wojnowska, Frombork: Muzeum Mikołaja Kopernika, 2010, s. 304-311.

chiwalnych pieca w dworze w Bogatyńskiem oraz zestawu kafli w olsztyńskim muzeum wnioskować można, iż jest to jeden z najbardziej charakterystycznych fleischmanowskich modeli, wykonany według wzoru nr 19, a ten z kolei według oryginału z początku XVI wieku (przeniesiony z zamku Etterzhausen koło Regensburga znajdujący się na zamku w Norymberdze).

Nie wszystkie piece, które zachowały się na omawianym terenie, wiernie odwzorowują piece znajdujące się w katalogu Fleischmanna, ale ich bryły, zastosowane elementy dekoracji czy sposoby kształtowania paleniska mają odniesienie do pieców, które Fleischmann wykonywał na podstawie oryginałów z XV i XVI wieku.

5. *Kętrzyn, Starostwo Powiatowe, piece w sali posiedzeń Starostwa Powiatowego w Kętrzynie (około 1894-1895). Fot. Jagoda Semków.*

W budynku Starostwa Powiatowego w Kętrzynie, w sali posiedzeń, znajdują się dwa bliźniacze piece pochodzące z czasu budowy gmachu w latach 1894-1895. Ustawiono je wzdłuż jednej, boazeryjnej ściany, rozdzielono dwuskrzydłowymi drzwiami. Mają dwukondygnacyjną bryłę, z paleniskiem w skrzyni dolnej, ujętym przez dwie spiralnie skręcone kolumny oraz niewielką nastawę oddzieloną gzymsem w formie półki. Zwieńczenie stanowi okap pokryty niczym dach kaflami o kształcie dachówki, ułożonymi na tak zwaną na karpią łuskę (w narożach spinanych kaflami na kształt gąsiorów). Dekoracja kafli pokrytych intensywnie zielonym szkliwem jest skromna, uwagę zwraca gzyms, dzielący skrzynie, z reliefowymi postaciami śpiących rycerzy. Zastosowane tu formy konstrukcji pieca jak i motywy dekoracyjne zaczerpnięto z katalogu Fleischmanna, można je spotkać także w innych jego realizacjach (fryz ze śpiącymi halabardnikami, spiralnie skręcone kolumienki w narożach pieca, trapezowata nastawa pieca)[9].

Na Warmii piece z końca XIX wieku zachowały się nie tylko w muzeach i budynkach użyteczności publicznej. Znajdujemy je także w pałacach i dworach, chociaż

> *zawierucha ostatniej wojny i bezlitosne dla architektury rezydencjonalnej powojenne czasy na terenie Warmii i Mazur doprowadziły do niemal całkowitej likwidacji wielu znakomitych założeń pałacowych i dworskich…*[10]

Piece, podobnie jak inne elementy wyposażenia wnętrz w pałacach, nawiązywały do stylów historycznych. Przykładem może być pałac w Łężanach, który jako jeden z nielicznych w regionie obiektów rezydencjonalnych za-

9 E. Cserey, *C. W. Fleischmann* …, s. 33, ryc. 9, wzór w katalogu Fleischmanna, nr 1, s. 45, ryc. 49.
10 J. Semków, W. Wojnowska, *Na tyłach historii. Piece kaflowe w pałacach i dworach Warmii i Mazur*, Świat Kominków, nr 4(30), 2011, s. 68-75.

chował swoje dawne wyposażenie. Wzniesiony na początku XX wieku należał do rodziny von Fischerów, a jego ostatnim właścicielem był kontradmirał Reinhold von Fischer. Od 1957 roku opiekę nad pałacem sprawuje Uniwersytet Warmińsko-Mazurski. Na parterze pałacu, w pomieszczeniu, które w przeszłości pełniło funkcję salonu, zachował się interesujący piecokominek. Jego dolną skrzynię z otwartym paleniskiem flankują figury kariatyd, a dekorację uzupełniają maszkarony i pęki owoców, niską nastawę zamkniętą profilowanym gzymsem wieńczy kapa pokryta kaflami wykonanymi na kształt dachówek. Główny motyw dekoracyjny znajduje się w części środkowej nastawy i przedstawia alegorię sztuk pięknych, w formie płaskorzeźbionej scenki, wykonanej w wielobarwnej polewie. Całą bryłę złożono z kafli o zielonym szkliwie. Forma i elementy dekoracji pieca nawiązują do obiektów wytwarzanych w fabryce Fleischmanna[11] (figury kariatyd po obu stronach paleniska wsparte na profilowanej bazie, alegoryczna scena w barwnej polewie, licowe kafle medalionowe, trapezowa nastawa piecokominka).

6. *Łężany, pałac, piec z początku XX wieku w dawnym salonie pałacowym. Fot. Jagoda Semków.*

7. *Łężany, pałac, piec z początku XX wieku w dawnym salonie pałacowym, alegoria sztuk pięknych w formie płaskorzeźbionej scenki wykonanej w wielobarwnej polewie. Fot. Jagoda Semków.*

Na Pomorzu, w pałacu w Warcinie, który w 1867 roku zakupił Otto von Bismarck, późniejszy kanclerz Rzeszy, w znacznym stopniu zachowało się sporo z dawnego wystroju i wyposażenia: parkiety, boazerie, stolarka drzwiowa i okienna, meble, żyrandole, a także piece i kominki.

> *Prawie wszystkie komnaty* […] *mają piece z kominkami, w których się pali od pierwszego przyjścia chłodnej pogody, bo książę, jak wszystkie nerwowe natury, lubi ciepło*[12].

11 E. Cserey, *C. W. Fleischmann*…, s. 46, ryc. 25, wzór nr 47.
12 W. Wojnowska, *Żelazny kanclerz. Pałac w Warcinie i… piece*, Świat Kominków, nr 2(6) 2008, s. 14-17.

8. *Warcino, pałac, piec neorenesansowy z końca XIX wieku, fragment z kaflami herbowymi i figuralnymi postaci ewangelistów. Fot. Jagoda Semków.*

Niestety, z ogromnej liczby pieców zachowały się tylko trzy egzemplarze. Od schyłku lat 40. XX wieku w pałacu mieści się Zespół Szkół Leśnych. W skrzydle wschodnim ocalały trzy neorenesansowe piece: w pomieszczeniach biurowych, na piętrze w jednej z klas szkolnych oraz w gabinecie dyrektora szkoły[13].

Na parterze, w wąskim korytarzyku, znajduje się niewielki piec o oliwkowozielonej polewie, typowy dla XIX-wiecznych pieców norymberskich. Skrzynia dolna na planie prostokąta wsparta jest na spiralnie skręconych kolumienkach, a oktogonalną nastawę zbudowano z kafli o dekoracji architektonicznej. Tego typu kafle, nazywane w literaturze niemieckiej *perspetivkachel*, przedstawiają elementy architektury (balustrady, schody, okna, drzwi, posadzki) z zastosowaniem perspektywy, stwarzając iluzję przestrzennego wnętrza. Egzemplarz ten złożono według wzoru nr 29 z katalogu Fleischmanna, a ten z kolei według oryginału z XVI wieku z norymberskiego zamku. Różnią je tylko proporcje: piec w Warcinie jest nawet od niego nieznacznie bogatszy, ma o jeden rząd kafli więcej w dolnej skrzyni oraz cztery kolumienkowe nóżki zamiast dwóch. Podobny piec możemy znaleźć w Stadtmuseum w Monachium i datuje się go na 1885 rok. Drugi piec znajduje się na piętrze skrzydła wilhelmińskiego w jednej z klas szkolnych. Jego neorenesansowa, jednoskrzyniowa bryła, wsparta na niskim cokole, zbudowana z zielonych kafli, zawiera bardzo czytelny program

9. *Warcino, pałac, piec neorenesansowy z końca XIX wieku, z kaflami herbowymi i figuralnymi (postaci ewangelistów, śpiących rycerzy i błaznów). Fot. Jagoda Semków.*

ikonograficzny. Na bogatą kompozycję składa się gzyms z postaciami uśpionych rycerzy oraz dziesięć rzędów kafli herbowych i figuralnych. Kafle heraldyczne przedstawiają herby Saksonii oraz rodzin skoligaconych z Bismarckami. W części frontowej pieca szczególny akcent stanowi sześć, ułożonych parami, kafli herbowych o barwnej polewie. Jedną parę stanowi herb kanclerza Bismarcka (trójliść dębu) oraz jego żony Johanny von Puttkamer (hybryda), pozostałe dwie pary przedstawiają herb fundatora pieca Wilhelma Bismarcka

13 Tamże, s. 16.

i jego żony Sybilli Malwiny von Arnim (tarcza w biało-czerwone pasy). Kafle herbowe przeplatają się z kaflami z postaciami czterech ewangelistów wyposażonych w atrybuty: Mateusz z aniołem, Jan z orłem, Łukasz z wołem i Marek z lwem. Dopełnienie dekoracji stanowią: postaci błaznów, motywy roślinne i architektoniczne. Egzemplarz w Warcinie, mimo przekształconej bryły, nawiązuje do wzoru nr 1 z katalogu Fleischmanna, jest powtórzeniem oryginału z 1490 roku z Nationalmuseum w Norymberdze, choć jest wyższy, złożony z 10 rzędów kafli (oryginał ma 6 rzędów) i wsparty na zabudowanej bazie nawiązującej kształtem do kamiennych nóg oryginału.

Kolejny piec, usytuowany w obecnym gabinecie dyrektora szkoły, ma bryłę dwukondygnacyjną, zbudowany jest z kafli medalionowych o ciemnozielonej polewie. W części cokołowej zastosowano jeden rząd kafli tapetowych, wzbogacony w narożach figurami lwów z kartuszami herbowymi. Nastawa pieca nawiązuje do egzemplarza nr 7 z katalogu Fleischmanna[14].

Na Pomorzu, w Krokowej, w reprezentacyjnych pomieszczeniach pierwszej kondygnacji korpusu głównego pałacu ocalał zespół czterech niezwykle efektownych, neorenesansowych pieców kaflowych, zbudowanych z kafli reliefowych o zielonej polewie, pochodzących z lat 80. XIX wieku, wykonanych w fabryce C. W. Fleischmanna[15]. Na dwóch spośród nich pokazany jest bogaty religijny program ikonograficzny. Pierwszy zbudowano z wielkopłytowych kafli, na których ukazane są w dolnej skrzyni sceny z życia Chrystusa: sceny Modlitwa w Ogrójcu, dwie stacje Drogi Krzyżowej i Zmartwychwstanie, a w nastawie postaci Matki Bożej Apokaliptycznej, Jana Chrzciciela i Dawida[16]. Na kaflach fryzowych, gzymsowych, wieńczących i w partii cokołu znajdujemy cały repertuar motywów dekoracyjnych zaczerpniętych z renesansu (hermy, maski, maszkarony, putta, pełnoplastyczne figury zwierząt, motywy akantowe itp.). Egzemplarz ten to wersja jednego z bardziej charakterystycznych modeli Fleischmanna, wykonany według oryginału z początku XVI wieku, pochodzący z cesarskiego zamku w Norymberdze.

10. *Warcino, pałac, piec neorenesansony z końca XIX wieku, zbudowany z kafli perspektywicznych o dekoracji architektonicznej.*
Fot. Jagoda Semków.

11. *Krokowa, pałac, piec neorenesansony ze scenami o tematyce religijnej, lata 80. XIX wieku.*
Fot. Marta Zinkowska.

14 E. Cserey, *C. W. Fleischmann*…, s. 44, ryc. 21.
15 M. Sacha, W. Wojnowska, *Piece kaflowe w pałacu w Krokowej koło Pucka*, [w:] *Piece kaflowe w zbiorach muzealnych*…, s. 113-120; W. Wojnowska, *Piece i wiatr od morza*, Świat Kominków, nr 3 (17) 2008, s. 6-11. W tym opracowaniu omówiono nie tylko piece z XIX w., ale także inne urządzenia grzewcze: wcześniejszy piec gdański z XVIII w., kominki, komory nawiewowe i centralne ogrzewanie z pocz. XX w.
16 E. Cserey, *C. W. Fleischmann*…, przedstawione sceny religijne na kaflach znajdują się we wzorniku Fleischmanna, s. 31, ryc. 19.

12. *Krokowa, pałac, piec neorenesansowy ukazujący sylwetki apostołów i ewangelistów z ich atrybutami, świętych i Chrystusa, lata 80. XIX wieku. Fot. Marta Zinkowska.*

13. *Sikorzyno, dwór, piec neorenesansowy z lat 80. XX wieku z przedstawieniem alegorii cnót na kaflach wielkoformatowych. Fot. z archiwum autorki.*

Drugi, dwuskrzyniowy, zbudowany z kafli licowych o zielonym szkliwie, ukazuje stojące sylwetki apostołów i ewangelistów z ich atrybutami, świętych i Chrystusa[17]. Na kaflach fryzowych, gzymsowych i wieńczących kompozycję uzupełnia bogata renesansowa ornamentyka (trytony, główki putt, maszkarony, motywy akantowe i palmetki). Piec nawiązuje do wzoru z katalogu Fleischmanna, według oryginału z 1490 roku znajdującego się w Nationalmuseum w Norymberdze[18].

Najciekawszy wydaje się piec w stylu renesansowych pieców z Norymbergi, który zbudowano z kafli perspektywicznych o zielonym szkliwie, a dekorację oparto na motywach architektonicznych[19]. Składa się z prostopadłościennej skrzyni dolnej i oktogonalnej nastawy, tak jak wzór pieca nr 29 z katalogu Fleischmanna, ale nieco różni się od pierwowzoru. Tego typu piece zazwyczaj miały nóżki w kształcie kręconych kolumienek, natomiast egzemplarz w Krokowej posadowiono na cokole. Różnią go także proporcje: piec w Krokowej ma dwa dodatkowe rzędy kafli w nastawie, a najniższy rząd kafli bazy pieca wyraźnie odbiega formą i barwą polewy od reszty pieca. Przypuszczać można, że jego bryłę przekształcono, składając go z dwóch bardzo podobnych pieców. Egzemplarz oryginału z XVI wieku znajduje się w Nationalmuseum w Norymberdze oraz w Stadtmuseum w Monachium.

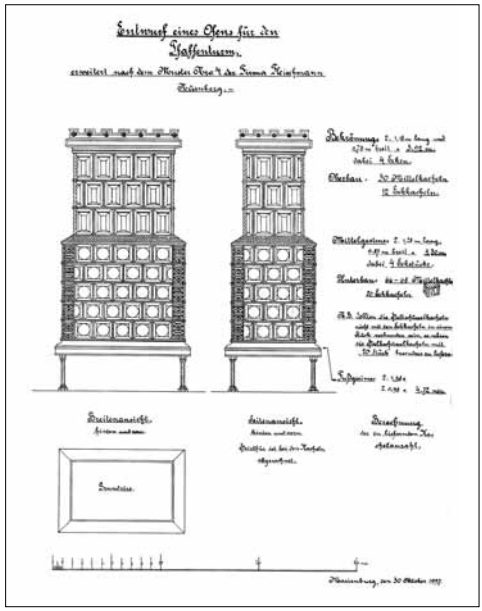
W fabryce C. W. Fleichmanna powstawały także piece o wielobarwnej polewie. Przykładem jest piec znajdujący się w dworze Wybickich w Sikorzynie.

Posiadłość w Sikorzynie przez trzy wieki należała do rodu Wybickich. Główna część dworu pochodzi z drugiej połowy XVIII, a boczne skrzydło dobudowano pod koniec XIX wieku. Od 1998 roku dwór należy do prywatnego właściciela, który we wnętrzach urządził Muzeum Wybickich. W jednym z pomieszczeń parteru na początku XXI wieku umieszczono wtórnie zrekonstruowany piec w typie renesansowym, pochodzący z lat 80. XX wieku. Jest to egzemplarz dwukondygnacyjny,

17 M. Sacha, W. Wojnowska, *Piece kaflowe w pałacu w Krokowej koło Pucka*, [w:] *Piece kaflowe w zbiorach muzealnych*…, s. 113-120.
18 E. Cserey E., *C. W. Fleischmann*…, s. 33, ryc. 9. Piec w Krokowej ma w nastawie o jeden rząd kafli mniej.
19 Tamże, s. 36, ryc. 11. Piec w Krokowej nie jest wiernym odwzorowaniem pieca o nr. kat. 29, nawiązuje jedynie do jego formy.

na planie prostokąta, zbudowany z ośmiu dużych elementów kaflowych z przedstawieniami alegorycznymi[20]. W skrzyni górnej widzimy alegorie cnót boskich (wiara, nadzieja i miłość), w dolnej ludzkich (roztropność, sprawiedliwość, umiarkowanie i męstwo). Bryłę uzupełniają kafle fryzowe, gzymsowe, narożne i wieńczące, z motywami dekoracyjnymi zaczerpniętymi z renesansu. Na dachu pieca na płaskich konsolkach ustawiono cztery kule dekorowane draperiami i zwieńczone szyszką. Kafle pokrywa szkliwo ciemnozielone, a także różne odcienie niebieskiego, żółtego, sepiowe i brązowe[21].

W zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku zachowały się jedynie kafle pochodzące z pieca, który zamówił w 1897 roku Conrad Steinbrecht, konserwator zamku malborskiego do pomieszczenia sąsiadującego z Izbą Dzwonnika na Wieży Kleszej, na Zamku Wysokim. Projekt bryły pieca znajduje się w Archiwum Państwowym, a w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku zachowała się fotografia archiwalna ukazująca wnętrze izby z tym piecem. Był to piec dwukondygnacyjny, przyścienny, na planie prostokąta, na metalowej ramie z czterema metalowymi, kręconymi nóżkami, zbudowany z tak zwanych kafli kasetonowych. Bryłę pieca zwieńczał gzyms przypominający krenelaż. Wszystkie kafle wykorzystane do budowy tego pieca były szkliwione i miały intensywnie zielony kolor[22]. Skrzynia górna nawiązuje do wzoru nr 7 w katalogu Fleischmanna[23].

14. *Projekt pieca kasetonowego Firmy C. W. Fleischmann, Nürnberg, 1897, oryginał w zbiorach Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku; B. Pospieszna,* Piece kaflowe na zamku malborskim, *[w:]* Piece kaflowe w zbiorach muzealnych w Polsce. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej w Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku w dniach 5-7 września 2008 roku*, red. M. Dąbrowska, J. Semków; W. Wojnowska, Frombork: Muzeum Mikołaja Kopernika, 2010.*

Na Pomorzu jest jeszcze jeden piec z końca XIX wieku, pochodzący z fabryki Fleischmanna, który znajduje się w Kurii Metropolitalnej w Gdańsku. Obecny jego stan świadczy o przebudowie i zastosowaniu elementów z dwóch różnych pieców (kafle o różnym odcieniu polewy zielonej, krata osłaniająca paleniska). Jest to piec dwukondygnacyjny z prostopadłościenną skrzynią dolną, wsparty na wysokich nóżkach w kształcie skręconych spiralnie kolumienek,

20 Oryginał pieca wspierał się na czterech ceramicznych tralkowych nogach. W Sikorzynie nogi zachowały się i są eksponowane przy piecu, ale z uwagi na niski strop nie zostały wbudowane. Istniejące na dachu pieca cztery kule wydają się mieć inne pochodzenie i nie znajdujemy ich na oryginale, według którego wykonano replikę.

21 Oryginał pieca z poł. XV w., z którego Fleischmann wykonał kopię, znajdował się na zamku w Alberechtsburgu w Miśni.

22 B. Pospieszna, *Piece kaflowe na zamku malborskim,* [w:] *Piece kaflowe w zbiorach muzealnych*…, s. 89.

23 E. Cserey, *C. W. Fleischmann*…, s. 44, ryc. 21.

złożony z kafli o dekoracji architektonicznej i figuralnej (przedstawienia portretowe królów starotestamentowych), cylindryczną nastawę wykonano z kafli medalionowych otoczonych motywem groteski. Palenisko osłania ażurowa krata, wtórna w stosunku do całej bryły pieca. Oryginałem, według którego wykonano ten model, może być XVI-wieczny piec norymberski z zamku Cochem w Niemczech[24]. We wzorniku Fleischmanna przedstawiono go w innych proporcjach: zarówno skrzynia dolna jak i górna mają jednakową szerokość i obie liczą po dwa rzędy kafli. Piec w kurii na każdym poziomie jest powiększony o jeden rząd więcej. Gdański egzemplarz odróżnia od oryginału nie tylko wielkość (szerokość, dodane dwa rzędy), ale także wtórnie umieszczona krata osłaniająca drzwiczki paleniska, jak również zastosowanie ceramicznych nóżek (w oryginale są wykonane z metalu).

Poszukując pieców pochodzących z wytwórni Fleischmanna w pałacach na Pomorzu, zwracamy uwagę nie tylko na całe piece, ale rejestrujemy także pojedyncze kafle. W pałacu w Wejherowie, wzniesionym w XVIII wieku i przebudowanym w XIX, oprócz pieców z białych kafli wykonanych w początku XX wieku w wytwórni Waltera Wendla z Braniewa zachował się zespół zielono szkliwionych, XIX-wiecznych kafli. Można przypuszczać, że istniał tu także egzemplarz w typie pieców z norymberskiej wytwórni C. W. Fleischmanna, takich jak w pałacach w niedalekiej Krokowej czy w Warcinie. Nie wiemy, jaką piec mógł mieć formę, ale kafle perspektywiczne Fleischmann stosował we wzornikach nr 17, 19 i 29.

Podczas prowadzonej od wielu lat inwentaryzacji pieców na terenie Warmii, Mazur i Pomorza udało się rozpoznać wiele zabytkowych egzemplarzy, powstałych od połowy XIX do początku XX wieku w fabryce C. W. Fleischmanna. Być może nie wszystkie piece na omawianym terenie udało się zarejestrować, nie wszystkie omówić, ale badania te pozwoliły poznać ich historię, a także obecny stan zachowania, świadczący o ich przenoszeniu, przebudowie i tworzeniu form, które niejednokrotnie tylko nawiązywały do dawnych modeli zamieszczonych w katalogu Fleischmanna.

Jagoda Semków

Jagoda Semków, ukończyła Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, kustosz, kierownik Działu Dokumentacji Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku. Od wielu lat wspólnie z Weroniką Wojnowską prowadzi indywidualną pracę badawczą, inwentaryzując zachowane urządzenia grzewcze na Warmii, Mazurach i Pomorzu. Na inwentaryzację MKiDN przyznał stypendia naukowe w latach 2002, 2005 i 2008, a w 2009 roku Marszałek Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Upowszechnia (z Weroniką Wojnowską) wiedzę na temat pieców, biorąc udział w konferencjach, audycjach radiowych, wykładach, organizacji wystaw, publikując teksty w pismach lokalnych, popularnych, popularno-naukowych i naukowych. Zorganizowana we wrześniu 2008 roku w Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku konferencja „Piece kaflowe w zbiorach muzealnych w Polsce" została utrwalona w publikacji, która jest pierwszym tego rodzaju opracowaniem w polskiej literaturze przedmiotu. Współpracuje i działa w radzie programowej jednego z dwóch pism branżowych wychodzących w Polsce („Świat Kominków") zajmujących się szeroko pojętą tematyką kominków i pieców kaflowych.

24 Tamże, s. 10, ryc. 28.